
Gáthy Vera

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A GLOBÁLIS VILÁG TÁGABB ÉRTELMEZÉSÉHEZ

Az elmúlt három esztendőben egy tekintélyes alapítvány rendezvényein elhangzott valamennyi előadást meghallgattam. A hazai szellemi élet élvonalához tartozó tudósok a mai magyar társadalom problémáinak különböző területeit elemezték. A kibontakozó összkép e sorok írójában azt a benyomást keltette, hogy jobbra befelé fordulunk, saját bajainkkal vagyunk elfoglalva, nem vagy csak kevésbé észleljük a világban keletkező új gondolatokat, új megközelítési módokat. Ha egyáltalán foglalkozunk a határainkon kívüli világgal, abban gyakorita csak olyasmit észlelünk, ami számunkra fenyegetést, kihívást, nehézséget jelent. Leggyakrabban a globalizálódás hatásait taglaljuk, jószerivel annak is csak negatív elemeit észleljük. A globális hatásokon pedig kizárólag az Észak-Amerikából származó kulturális és életmódbeli befolyást értjük. A gondolati beszűkülés veszélyét észlelve utalok olyan eszmékre, filozófiákra, morális tanításra, amelyekről nem látszunk tudomást venni, holott igencsak régóta vagy ha újabban is, de rendelkezésünkre állnak, bölcs gondolatokat kínálnak, nehézségeink oldásához, áthidalásához nyújtanának segítséget.

Írásom átmenet a pontokba szedett tézisek és az esszé műfaja között, hiszen az itt érintett gondolatok többsége hosszabb kifejtést érdemelne, amire nem vállalkozhatom. Céлом csupán felhívni a figyelmet a glóbusz és a szellemi globalizmus egy másik lehetséges szeletére, amely jobbra ázsiai eredetű, vagy ázsiai gondolati rendszerekből merít, az ott érlelődött hagyományra támaszkodik.

Irodalom, tudomány

A magyar irodalomban a XIX. század közepétől a jeles költők mindig fordították az Európán kívüli irodalmi alkotásokat, gondolatokat. A XX. századból csak néhány név: Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Vas István. Nyugat-Európában a XVIII–XIX. században egész diszciplínák születtek az ázsiai kultúrák tanulmányozására, hatalmas fordítói munkásságot fejtettek ki, és nem csupán a gyarmattartó országokban, például az indológia valóságos német tudomány lett.

Buddha megfogalmazása
A tan kerekének megindítása alapján

A NEMES NYOLCÁGÚ ÖSVÉNY

helyes nézetek
helyes elhatározás
helyes beszéd
helyes viselkedés
helyes életmód
helyes törekvés
helyes gondolkodás
helyes elmélyedés

T. S. Eliot és az ind. filozófiai hagyomány

Az első világháború következményei és Nietzsche filozófiája, valamint az erőteljes szekularizáció nyomán az európai értékrend szétesett. Töredezett, kiüresedett talán emblematikusan ragadta meg T. S. Eliot (1888–1965), aki munkásságáért 1948-ban irodalmi Nobel-díjat kapott. Az 1922-ben írt, *The Waste Land*¹ c. filozofikus költeményében a régi Kelet-Európa megsemmisülésének élményét fogalmazza meg azzal a szemlélettel, ami a sajátja volt, hogy ugyanis a költészet egyetlen nagy egész, amely magába foglal minden valaha megírt költeményt. Ezt a művet Vas István *Atokföldje*, Weöres Sándor *A puszta ország* címen magyarította. Eliot, aki komolyan vette a vallást, a töredezetté vált világ, a gépies, érzés nélküli ember és a mindent széthullással fenyegető valóság számára a szellemi megújulást és megoldást Európán kívüli értékekben kereste. A mű III. fejezetének címe *A tűzbeszéd*, V. fejezetének *A mennydörgés szava*. A két cím elvezet az ind. filozófia két irányzatához.

A tűzbeszéd Buddha egyik beszéde. Gautama Sziddhárta herceg, a *Megvilágosodott* Kr. e. 560 és 480 között élt, újabb kutatások szerint talán inkább valamikor Kr. e. 375 és 355 között halt meg 80 esztendősen. A rövid beszéd lényege: „Minden lángban áll, szerzetesek.” „Mi gyújtotta lángra? A szenvedély tüze, a harag tüze, a balgaság tüze gyújtotta lángra.”² (Megjegyzendő, hogy *A tan kerekének elindítása* c. beszéd és egy másik ind. alkotás nyomán írta meg Szabó Lőrinc *A kurtizán prédikációja* c. versét.)

A tan kerekének elindítása Buddha egyik legfontosabb tanítása. Buddha és Jézus tanított, ők maguk nem írtak le semmit, tanítványaik jegyezték le mesterük szavát. Álljon itt egy összehasonlítás (lent). A kettő együtt is értelmezhető és nem zárja ki egymást. Nincs tehát egymástól túlságosan messze a két nagy gondolati-etikai rendszer.

Eliot és *A mennydörgés szava*. *A puszta ország* V. fejezetének címe az ind. hagyomány másik területére visz el: az Upanisádok világába. A fejezetben található szanszkrit szavak

Jézus megfogalmazása Máté evangéliuma szerint,
A Hegyi beszéd alapján (5,3–11)

A NYOLC BOLDOGSÁG

boldogok a lelki szegények
boldogok, akik szomorúak
boldogok a szelídek
boldogok, akik éheznek és szomjazzák az igazságot
boldogok az irgalmasok
boldogok a tiszta szívűek
boldogok a békességben élők
boldogok, akiket miattam gyaláznak és üldöznek

háttere a következő. Az ind hagyományban 108 upanisad van, a szó maga 'kapcsolat', 'megfelelés', 'titok', 'titkos tanítás, vagy tan' jelentésű. Évszázadok során formálódtak a szövegek. Az egyik legrégebbi, a *Brhadáranjaka upanisad* Kr. e. VII–VI. századra datálható, és viszonylag a legterjedelmesebb szöveg. 5. fejezetének 2. részében Pradszapatit, aki valamiféle ember-ős, isteni természetű, háromféle gyermeke, nevezetesen istenek, emberek és démonok, védikus tanulmányaikat befejezve, kéri, hogy mondjon nekik valamit, amit értelmezniük kell. Mind a három csoport egyetlen szótagot kap: „Da”. A három válasz három szóvá, fogalomná terebélyesül: „Datta, dajadhvam, damjata” – Eliot versében (éjtés szerinti átírásban). Jelentése: „adj, szeress, és fegyelmezd magad”³. Ezeket a szavakat visszhangozza a *mennydörgés*. Eliot végül a fejezetet egy szanszkrit szóval zárja: „Sánti, sánti, sánti” – Béke, béke, béke”. (Megjegyzés: India ma nem buddhista ország.)

Mahátmá Gandhi és az Evangélium

Még egyszer a *Hegyi beszédről*. Jézus ebben fogalmazza meg tanításai lényegét, fejleszti tovább a tízparancsolatot és kínál olyan értékrendet, ami azután a kereszténység alapja lett. Móhandász Karamcsand *Gandhi*, a Mahátmá, avagy Nagy Lélek (1869-1946) fiatal korában ezt elolvasta és megállapította, hogy mindent tartalmaz, amely az emberi életet szabályozhatja, meghatározhatja. Ő maga hívő hindú volt, de önálló gondolkodó, aki egész életében az igazságot kereste. Önéletrajzának címe: *Az igazsággal való próbálkozásaim története*.⁴ Sokirányú politikai, szociális, kommunikációs tevékenységének ismertetése nélkül róla álljon itt csupán annyi, hogy politikai tanításának kettős lényege a következő volt: az igazságtalan törvényeknek nem kell engedelmessé válni, az erőszakot pedig mindig el kell kerülni. *Szatja aur ahimszá*, igazság és nem-bántás, erőszak nélkülség. Fontos mondanivalója volt még az önkorlátozás, az értelmetlen fogyasztás társadalmi méretű kerülése. Életviteli, ha úgy tetszik, erkölcsi tanítása: hallgassunk a *csendes kis belső hangra (still small voice) = a lelkiismeretűnkre*. Amikor közvetlen közelről lelőtték, utolsó erejével ennyit mondott: Rám – Rám = Istenem – Istenem.

A gondolatok szabad áramlása nyomán

A köztudatba „átszivárgott” indiai fogalmak közül álljon itt kettő: a *karma-tan*, amely a lélek-vándorlás alapja is. Lényege azonban: *felelősek vagyunk a tetteinkért*, mert meghatározzák az ind hagyomány szerinti következő létformát, annak minőségét és szintjét. Az életet a *dharm*a, a *törvény*, mégpedig a vallási törvény – más értelmezésben az erkölcsi törvény szabályozza. Indiában is léteztek az évezredek során materialista filozófiai iskolák, békésen megférve az idealista monizmussal, vagy egyéb irányzatokkal, a társadalom egészének szövetében azonban máig a *dharm*a a meghatározó. A szoftver-nagyhatalommá vált Indiában helyenként a dél-indiai hindú templomok adnak helyet a számítógépes „ügyfélszolgálatnak”, és a monitorok tetejére sok helyen kis istenszobrokat állítanak, mellé áldozati virágot tesznek. Ettől még Indiában végzik a nagy nyugati cégek számítógépes könyvelését – kiválóan, gondot okozva az amerikai foglalkoztatottságnak. Igaz, az indiai szellemi életben az évezredek értékeit és gondolati, vallási hagyományt nem törte meg a nietzschei gondolat Isten haláláról, és nem alakult ki posztmodern irányzat, a kultúra és az erkölcsi rend rugalmasan képes

alkalmazkodni a gazdaság és társadalom modernizálódásához, a technika vívmányaihoz, nem, vagy kevéssé okozva az egyén pszichés állapotában konfliktushelyzeteket, amelyekkel nem képes megbirkózni.

Az Európai Unió és Ázsia

Az EU-ban a kilencvenes évek közepén felismerték, hogy Ázsia dinamikus fejlődő társadalmi alaposan megtanulták Európát, az ipari kultúrát, a filozófiát, a művészettörténetet, Európa viszont szinte semmit sem tanult meg a nagy ázsiai – kínai, vagy indiai – kultúrákból. Az orientalisztika az egyetemek és kutatóintézetek falai közé szorult, tudásanyaga nem hatolt be az európai társadalmak műveltségébe. Ezért az European Science Foundation, amely az EU tudományos szervezete, 1995-ben Ázsia Bizottságot hozott létre, és ez a Bizottság 1997-ben stratégiai dokumentumot dolgozott ki. Ebben, egyebek között, megállapította, hogy Európának többet kell tudnia Ázsiáról. 1996-ban Bangkokban megtartották az első Ázsia–Európa csúcstalálkozót, amit azóta több más követett. Az ok a dokumentum szerint: „Kelet- és Délkelet-Ázsiában a gazdasági fejlődés megdőbbsé vált. . . . Ott zajlik „a történelem egyik legdrámaibb forradalma. . . . Európa azonban nem volt éber. . . alábecsülte a csendes-óceáni Ázsia fejlődési potenciálját. . . /1993-ban/ a külföldön tanuló ázsiaiak 64 százaléka ment Észak-Amerikába, 14 százalék az Európai Unióba, de ebből közel a fele Nagy-Britanniába, ám Ausztrália is fogadott közel huszonháromezer hallgatót. Májis /1997-ben/ több millió ázsiai szerzett diplomát valahol Nyugaton, és számuk évente mintegy félmillióval növekszik.” Az Ázsiába irányuló európai kivitel drasztikusan visszaesett, a stratégiai dokumentum szerint a nyolcvanas évek közepéig 45%-ról 15%-ra.⁵

A nehézség

Elismerem, hogy nem könnyű megérteni pl. az ind filozófiát, vagy a kínai gondolkodást. Elindulni is nehéz segítség nélkül, hiszen egyfelől egy egész filozófiai rendszert – annak fogalmi apparátusával együtt – kell megtanulni, másrészt annyi irányzat létezik, és a köztük lévő különbségek annyira kifinomultak, hogy az edzetlenebb olvasó nem könnyen igazodik el. Magyar fordításban azonban mára már rengeteg minden megjelent, igen jó kommentárokkal, elemzésekkel. Érdemes egy kicsit utána olvasni egy másfajta gondolkodásnak. Ugyanis a világ gondolkodása a miénktől eltérő nagy hagyományok nélkül nem globális, hanem provinciális, és az európai felsőbbrendűség gögje könnyen oda vezethet, hogy intellektuális, kulturális, sőt gazdasági skanzenné válunk, és Ázsia maga mögött hagy bennünket. Különösen pedig azért érdemes tájékozódni más filozófiai és vallási rendszerekben, mert a szanszkrit, páli terminológiától eltekintve részben szembeszökő és egyúttal megnyugtató is, hogy az emberi tapasztalat a világ más részein a magas kultúrákban az európai gondolkodástól és értékektől nem is annyira eltérő eredményekre jutott, illetve amiben különbözik, az esetleg megszívlelendő, eltanulható. A környezet jelenlegi globális állapotában felettebb racionálisnak értékelhető például az a buddhista és részben hindú gondolat, hogy tanuljunk meg az önkorlátozást, a más élőlényekkel szembeni együttérzést, az önfegyelmet és az erőszak mellőzését minden közegben és dimenzióban. Erre pedig rárimel Loyolai Szent Ignác törekvése a belső egyensúlyállapot (*indifferentia*) megteremtésére. Nem esnek egymástól messze a nagy tanítások. A közelmúltban

Budapesten egy konferencián a norvég Knut Ims arról beszélt, hogy csak a létfontosságú szükségletek kielégítésére kellene törekedni, egy leuveni professzor pedig egy olyan tartalom, vagy értelem keresésére szólított fel, amely túllép a materializmuson és az értékeket helyezi előtérbe.⁶

Amartya Sen, a közgazdász-filozófus

Ázsiát látszólag hátrahagyva általában is sokszor figyelmen kívül hagyunk új gondolatokat, megközelítési módokat. Csak egyetlen példa álljon itt. Három év alatt az általam meghallgatott mintegy száz előadásban, ill. azok írott változatában egyetlen egyben sem találkoztam Amartya Sen nevével. A közgazdasági Nobel-díjas indiai tudós, aki korábban a Harvard és a Princeton University, most pedig a Cambridge University filozófia professzora, legalább 30 éve foglalkozik a világszegénységgel. Filozófusként mérlegeli a szavait, a használt fogalmakat, és az eredmény, hogy írásait nem könnyű olvasni. Nálunk néhány írása, vagy azok részlete társadalomtudományi folyóiratokban látott fordításban napvilágot – visszhangtalanul. 2003-ban az Európa Könyvkiadó közreadta *A fejlődés mint szabadság* c. könyvét. Ez sem vált közismertté – a közgazdászok bizonyosan jól ismerik –, nem került be a közbeszédbe, pedig ez Sen „könnyű műfajú” írása. A kötet azt az előadás-sorozatát tartalmazza, amelyet 1996–1997-ben a Világbank meghívására tartott a Bank szakembereinek. Ott kiáltotta pusztába a gondolatait a közgazdász-filozófus, aki mellesleg önmagát a buddhista gondolatok követőjének tartja, és amelyek lényege a világgazdaság folyamatainak valóban globális értelmezése a társadalmi felelősség kérdésének összefüggésében. Sen elutasítja a fejlődés mérését kizárólag a GNP-vel, hiszen a gazdasági jóléttel nem állnak szoros kapcsolatban a szabadság olyan elemei, mint a hosszú élethez való jog, a képesség, hogy az elkerülhető morbiditást el is kerüljük, hogy értelmes legyen a munkavállalásunk, vagy hogy békés és bűnözéstől mentes közösségekben éljünk. Szerinte a fejlődés része az értékek teremtése, a társadalmi etika kibontakozása, aminek figyelmet kell szentelni a piacok és intézmények működése mellett. A fejlődés az emberek által élvezett szabadságok kiterjedése. Ennek kétségtelenül fontos eszköze a GNP, vagy az egyéni jövedelmek növekedése. De ugyanakkor megkívánja a szabadság hiányainak főbb forrásaitól, a szegénységtől és a zsamokságtól való megszabadulást. Az általános jómód példátlan növekedése ellenére korunk világa az emberek hatalmas tömegeitől, vagy talán akár a többségtől is megtagadja az elemi jogokat (még a nagyon fejlett társadalmakban is). A fejlődés lényegi összetevői: a politikai részvétel joga, az alapvető oktatásban és egészségügyi ellátásban való részesedés joga. A szabadság gyakorlását pedig értékek közvetítik. Az értékek prioritása, a cselekvő ember a fontos és meghatározó.

Kína

Külön világ. Nem értjük, nem ismerjük, nem tudjuk. Pedig ragyogó sinológusaink voltak és vannak (pl. Karátsón Gábor) Magyarországon is. Sokat publikáltak. Itt él közöttünk mintegy húszezer kínai, de őket sem értjük, nem is szeretjük, csak megvesszük a portékáikat. Az Európai Unió és az Egyesült Államok a legmagasabb szinten tárgyal Kínával, amely elárasztotta könnyűipari termékeivel – egyelőre azokkal – a világot, és tönkretette a textil- és cipőipart mindenütt. Keveset tudunk a nagycsaládi rendszer-

ről, az ősök tiszteletéről, az idősebbek tiszteletéről, az összetartásról, az igénytelenségről, a hatalmas szorgalomról, munkaszeretetről, fegyelemről⁷, az esztétikai érzékről (amely valószínűleg összefügg az évezredek kalligráfia és kertművészet hagyományával). Nem értjük a politikai rendszerét. Álljon itt még egy intő idézet az EU Ázsiai Bizottságának már említett stratégiai dokumentumából: „Számos körben a nyugati típusú demokráciát a kormányzás tökéletlen formájának, a nyugati individualizmust pedig társadalmilag katasztrófálisnak tartják... Még olyan érzés is létezik, hogy Ázsia elboldogul a Nyugat nélkül.”⁸ Csak jelzem: A Góbi-sivatagon át autópálya épült északnyugat felé Urumcsiba, és szélerőművek pörögnek az út mentén.

Valami történet – talán

Ne felejtsek el, hogy ma a Föld nevű bolygón több mint hat milliárd ember él. Ebből Európában mintegy 450 millió, az Egyesült Államokban mintegy 235 millió. A többi Oroszországban, Ázsiában, Latin-Amerikában és Afrikában. Egyedül Kínában és Indiában mintegy két és fél milliárd.

2005. november 11-12-én Budapesten tartották a Tudomány Világforumát. Mottója a „tudás, etika, felelősség” volt. Az etika és a felelősség gondolata a korábban említett civil szervezet szimpóziúmain is jelentős mértékben felmerült. Talán kikerül ez a szemlélet a tudományos intézmények falai körül, behatol a gazdaságba és a szociálpolitikába, és megkérdőjelezi a Milton friedmani neoliberais gazdasági szemléletet, amely szerint még a tiszta levegő is áru, eladó, és a legfontosabb mozgatóerő a profitszerzés. Érdekes módon az igazán globális gondolkodás sarkalatos elemét a 2005-ös szimpóziúmok egyikén egy építész említette: Ertsey Attila az ökológiai lábnyomot. Nincs még két Föld, amit a mostanin kívül „elfogyaszthatunk.” Mások máshol is felismerték ezt, érdemes ismerkedni a gondolataikkal. Az azonban szembeszökő, hogy tekintet nélkül a filozófiai háttérre, egyre többen féltik a környezetünket, fordulnak szembe a profitmaximalizációval, hirdetik az etikai értékek fontosságát, az önkorlátozás szükségességét, az empátiát, az élőlények – nemcsak az ember! – tiszteletét, fogalmazzák meg azt az életmódot, amely a materiális javak helyett a belső tartalmakra helyezi a hangsúlyt. És közben lebontják a tanok, vallások, meggyőződések közé húzott falakat – útban talán egy valódi globális világ (oikumené) felé.

Jegyzetek

¹Eliot, T. S. (1963): *Collected Poems 1909–1962*. Faber and Faber, London.

²*Buddha beszédei*. (1989) Ford. Vekérdi József, Helikon, Budapest.

³Patrick Olivelle (1996) korszerű angol fordításában: „Demonstrate bounty! Demonstrate compassion! Demonstrate restraint!” – *Upanisads*. Oxford University Press, Oxford, New York, etc.

⁴Gandhi, Móhandász Karamcsand: *Önéletrajz avagy Az igazsággal való próbálkozásaim története*. Európa Könyvkiadó, Budapest

⁵Asia Committee – Asia and Europe towards the 21st century. Strasbourg, 1997, ESC 28.

⁶Spirituality and Economics. International Symposium of the Business Ethics Center and the Nádasdy Foundation on 21 January 2006 at the Corvinus University of Budapest.

⁷Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom: a társadalmi erények és a jólét megeremtése*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

⁸Asia Committee, 1997: 12.